

MAJTÉNYI GYÖRGY

„KÁDÁR ELVTÁRS NEM KIRÁLY” HÉTKÖZNAPI EMBEREK LEVELEI ÉS A HIVATALOK MŰKÖDÉSE A KÁDÁR-KORBAN

Sokan feldolgozták már azokat a leveleket, kérelmeket, amelyeket Rákosi Mátyáshoz mint a párt előszámú vezetőjéhez írtak a korszak neves és ismeretlen szereplői az ötvenes években, és amelyek az ő (fő)titkári iratai közt találhatók meg ma a levéltárban.¹ E levelek jellemző képet mutatnak a szocialista rendszer első időszakáról és hatalmi viszonyairól Magyarországon. Számos emblematikus történetet ismerhetünk a korról s a pártvezető, Rákosi Mátyás személyi kultuszáról e dokumentumok alapján.² A Kádár Jánoshoz írott egyéni beadványok, kérések ehhez képest kevesebb figyelmet kaptak a korszakról szóló történetírásban.³ E tanulmány feltevése szerint azonban ez az irategyüttes is sokat elárul a szocialista rendszer működéséről a Kádár-korban s annak változásairól a Rákosi időszakhoz képest. A következőkben azt jellemzem, hogy e dokumentumok milyen képet mutatnak arról, hogyan gondolkodtak a korban a hétköznapi emberek Kádár János rendszeréről, illetve a korabeli hivatalok működéséről, s ettől nem függetlenül az első titkárnak a saját szerepéről kialakított felfogásáról.

Levelek a főtitkárhoz és az első titkárhoz

A kezdeti időszaktól, 1948-tól 1953 júniusáig a Magyar Dolgozók Pártján (MDP) belül a Központi Vezetőség (KV) Titkársága volt talán a legfontosabb, még a Politikai

1 MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) M-KS 276. f. 65. cs. (csoport). Válogatás a Rákosihoz írt levelekből: *Levelek Rákosihoz*. Szerk. Kő András – Nagy J. Lambert. Bp. 2002.

2 Ilyen eset volt például, amikor a Rákosi Mátyás szomszédságában lakó Kónya Lajos költőt, az Írószövetség elnökét meglátogatta idős édesapja, s az örök lábon lótték a nagyothalló öregembert, mivel nem állt meg a felszólításukra. Kónya Lajos a Rákosi titkárságához címzett felháborodott levelében panaszolta el a sérelmét: „Én az Írószövetségben voltam, feleségem telefonált értem, hogy azonnal menjek haza. Mire hazaértem, már gépkocsiba ültették [Kónya Lajos apját – a szerző], hogy kórházba viszik. Nem mondták, hova, nem engedtek vele senkit kísérőnek. Én megmondtam, hogy helytelenül cselekedtek egy ilyen öreg emberrel szemben.” MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 379. ó. e. (őrzési egység)

3 Kádár János 1954 és 1989 közötti levelezéséből Huszár Tibor és Némethné Vágyi Karola adott ki válogatást. Ez elsősorban a kiadvány céljából következően a pártvezető hivatalos és magánlevelezését tartalmazza, s nem a hétköznapi embereknek a hozzá címzett panaszos leveleit. Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989. Szerk. Huszár Tibor. A válogatásban közreműködött, a jegyzeteket, a kronológiát és a névmutatókat készítette: Némethné Vágyi Karola. Bp. 2002.

Bizottságnál is szűkebb testület.⁴ A párt legbefolyásosabb tagjai határozták meg a Titkárság működését, döntéseit. Őket – Rákosi Mátyást, Gerő Ernőt, Farkas Mihályt és Révai Józsefet – a pártvezetés többi tagja – visszaemlékezések szerint – négyesfogatként emlegette.⁵ Miképp a KV 1953. június 27–28-i ülésén elfogadott határozat kimondta: „Valójában a vezetés klikkszerű volt, és mindössze négy elvtárs – Rákosi, Gerő, Farkas, Révai elvtársak – kezében összpontosult.”⁶ Ők felügyelték a Titkárság néhány más tagjával együtt a pártapparátus egyes osztályait. Rákosi Mátyás 1948. június 15-től 1953. június 28-ig az MDP főtitkára; ezt követően 1956. július 21-ig pedig az MDP első titkára volt, és továbbra is a Politikai Bizottság és a Titkárság tagja. Titkári iratai e teljes időszakból tartalmaznak iratokat. S bár a diktátor hatalmi helyzete, befolyása változott, az iratok általánosságban arról tanúskodnak, hogy a pártvezető mindvégig arra törekedett (volna), hogy személyesen, közvetlenül irányítsa a párt egészét. Hasonló törekvés jellemezte – az általuk felügyelt területeken – a négyes fogat másik három tagjának tevékenységét.

A Kádár-korszakban az apparátuson belül a legfontosabb testület már kétségkívül a Politikai Bizottság volt, amelynek döntéseit más szocialista országokhoz hasonlóan meghatározta a pártvezető álláspontja. A párt legfőbb testületeinek iratanyagai ebben az időszakban már jól tükrözik a különböző szervezetek között és a pártbürokrácián belül fokozatosan kikristályosodó hierarchiát. A különböző előterjesztések, javaslatok, határozatok és állásfoglalások mutatják az MSZMP KB testületei közötti rangsort, amelyben a KB Politikai Bizottsága egyértelműen a Szervező Bizottság, illetve a Titkárság fölé került. Az új korszak politikusainak nem volt lehetőségük arra, hogy a Rákosi-kor KV titkáraihoz hasonló hatalmat építsenek ki egy-egy terület felett; elsősorban e testületek tagjaiként vettek részt a döntéshozatalban, formális pozícióikból fakadóan, miként maga az első titkár is. Míg a Rákosi-korban a legfontosabb döntéseknek kollektív jellegük volt a kiemelt szerepben lévő négy legfontosabb vezető – olykor a Titkárság ülésén, olykor pedig informális úton zajló – egyeztetései révén, a Kádár-korban a pártvezetés legfontosabb döntései már szinte kizárólag az első titkár személyéhez kötődtek, s nem alakult ki olyan befolyásos szűkebb kör a pártvezetésen belül, mint a megelőző időszakban. A különböző párttestületek közötti hierarchikus rend kialakításából is következett, hogy Kádár titkársága nem foglalkozott valamennyi, a pártot érintő ügyel, hanem az első titkár láthatóan elegendőnek tartotta azt, hogy a Politikai Bizottság vagy más testületek ülésén állásfoglalásai révén meghatározza a legfontosabb döntéseket. Kádár Jánosnak az apparátuson belül mutatott magatartása tudatosan eltért a Rákosi-kor hatalomgyakorlásától; a korábbi időszakhoz képest úgy tűnt, mintha a személyes kapcsolatok,

4 Az MDP szervezeti struktúrájának változásáról: Az MDP központi vezetősége, politikai bizottsága és titkársága üléseinek napirendi jegyzékei. I. kötet. 1948–1953. Szerk. T. Varga György. Bp. 2005. 7–15.

5 Majtényi György: K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban. Bp., 2009. 101.

6 „Az MDP KV 1953. júniusi határozata.” 1953. június 28. MNL OL M-KS-276. fond 52. cs. 24. ó. e.

saját szűkebb környezete s egyénisége kevésbé befolyásolnák a döntéseit, mint annak idején a párt főtitkáráét. Szinte valamennyi szimbolikus cselekedetével elhatárolta magát az utóbb Rákosi Mátyás „személyi kultuszával” is jellemzett korszaktól.⁷

Rákosi Mátyás (fő)titkári irataihoz hasonlóan fennmaradtak a levéltárban Kádár János (első) titkári iratai is. Ezek ahhoz képest, hogy több mint harmincéves időszakot fognak át, kisebb terjedelműek.⁸ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy kevesebb, az első számú pártvezetőhöz szóló vagy közvetlenül neki címzett levél érkezett volna a pártközpontba, mint korábban a Rákosi-korszakban. (Valójában Kádár Jánoshoz éppúgy záporoztak a személyes panaszok, mint annak idején Rákosi Mátyáshoz.) Más volt azonban a „Rákosi” és a „Kádár Titkárság” szerepe a pártapparátuson belül, s másképp kezelték a két korszakban a főtitkárhoz, illetve az első titkárhoz írt leveleket, kéréseket. Rákosi titkársága – a fentiekből következően – szinte valamennyi fontos hatalmi kérdéssel foglalkozott a káderügyektől a külföldi tárgyalásokon át a fegyveres testületek felügyeletéig. A Kádár-titkárság tevékenysége – a kezdeti időszaktól eltekintve – ennél jóval szűkebb területre korlátozódott. Természetesen az első titkár is megkapta a különböző kongresszusokról, értekezletekről, tárgyalásokról, külföldi utakról szóló beszámolókat. Az iratanyag nagyobb részét azonban a pártvezetőnek küldött formális levelek, kérelmek, táviratok, meghívók, köszönőlevelek alkotják s az ezekre adott hivatalos, udvarias válaszok. A személyesen neki fogalmazott panaszok, kérések nagy részét idővel már nem Kádár titkárságán iktatták. Az ötvenes évek végétől, a hatvanas évek elejétől fogva a KB Iroda (még pontosabban az MSZMP KB Iroda Bejelentéseket Intéző Alosztálya) kezelte többnyire ezeket az ügyeket,⁹ s nem közvetlenül Kádár János titkársága foglalkozott velük.¹⁰ Ez a gyakorlat azt sugallta, hogy esetleges elintézésük nem a pártvezető kegyéből, hatalmából, hanem a szocialista rendszer – igazságos – működéséből fakad.

Természetesen annak idején Rákosi Mátyás sem foglalkoz(hat)ott személyesen a hozzá írt levelek nagy részével, illetve bizonyosan nem is tudott azok tartalmáról. A markáns különbség az, hogy ezeket a beadványokat, panaszos ügyeket a Kádár-korban a hivatalok már nem közvetlenül Kádár János nevében intézték. A pártvezetőnek a kezdeti időszakot követően született intézkedései azt mutatják, hogy mindez nem egyszerűen a hozzá érkező kérelmek nagy számából következett, hanem az ő személyes elvárása is volt a különböző pártállami szervezetekkel

7 Majtényi György: Vezércsel. Kádár János mindennapjai. Bp. 2012.

8 Rákosi Mátyás titkári iratait, azaz a Rákosi-titkárság iratanyagát az 1948 és 1956 közötti időszakból a levéltár hatvanhat dobozban őrzi (MNL OL M-KS 276. f. 65. cs.), ezzel szemben Kádár János 1956 és 1989 közötti titkári iratai – a fényképek nélkül – e több mint harmincéves időszakból mindössze 151 levéltári doboz tesznek ki. MNL OL M-KS 288. f. 47. cs. Az iratanyag nagyobb részben protokolláris és személyes meghívásokat, születésnap, névnapi és egyéb gratulációkat tartalmaz.

9 MNL OL M-KS 288. f. 43. cs. MSZMP KB Iroda Bejelentéseket Intéző Alosztálya (1956–1989). Összesen 1203 doboz a levéltári anyaga.

10 E szervezet több mint ezer levéltári dobozra rúgó iratanyagában jelentős számban találunk közvetlenül Kádár Jánoshoz írt kéréseket, illetve panaszos leveleket.

s általánosságban a kor bürokráciájával szemben. A Kádár-korban fokozatosan kialakult egy olyan pártbürokrácia, amelynek működése már „üzemszerűvé”, a legfelsőbb vezető vagy környezetének közvetlen, személyes intuíciójától függetlenné vált. Feltehetően maga a pártvezető is mint első számú hivatalnok tekintett az őt szolgáló bürokráciára.

Hétköznapi emberek panaszai és a Kádár-kori bürokrácia

Azok az iratok, amelyeket Kádár János a páncélszekrényben őrzött, ma külön irategyüttest alkotnak a levéltárban.¹¹ Ezek mindegyike valamilyen szempontból fontos volt a számára, emiatt tartotta őket magánál. Találunk közöttük uralmának a kezdeti időszakából származó, hozzá írt leveleket is.¹² Kádár János például félretette magának egy Köztársaság téri leányiskolába járó testvérpár leveleit, akik gyakorlatilag a forradalom elfojtását, a szovjet intervenciót köszönték meg a pártvezetőnek.

„Nem fogom elfelejteni, hogy milyen szörnyű eseményeket átélve nyugtattak meg szüleim, hogy már nem kell soha remegnem... És ezt mind Önnek köszönhetem”¹³ – az egyik diáklány 1957 májusában fogalmazta meg az idézett sorokat, s levelében utalt a Köztársaság téri lincselésekre is. Kádár János postafordultával személyes(en), patetikus hangú levélben válaszolt: „Ma úttörők vagytok, de ha majd érett eszetek és szívetek teljesen be tudja fogadni a legszebb emberi dolgot, törekedjete arra, hogy kommunista ember váljon belőletek.”¹⁴

Kádár János külön őrzött iratai között megtalálható néhány számára fontos, korai gesztusról tanúskodó levél is. 1958. december 18-án kapta meg például az első titkár S. János segesdi munkás levelét, amelyben a levélíró azt kérte a pártvezetőtől, hogy legyen a kislánya keresztapja. Az első titkár udvariasan visszautasította a felkérést, ami szimbolikus szakítást jelentett a Rákosi-éra gyakorlatával.

Egy másik levelet talán amiatt tett félre, mert az első olyan emberi(es) cselekedetről tanúskodott, amelyet az ország vezetőjeként tett. H. László főhadnagy még 1957 májusában fogalmazott levelet az első titkárnak, amelyben azt kérte, hogy liszt- és tejérzékeny két és fél éves lánya három-négy hónapon át heti egy kiló banánt kaphasson, mivel az orvosok szerint hosszabb „banánkúrára” volna szüksége.¹⁵ Kádár János továbbküldte a levelet az illetékeseknek, és végül

11 Ma a levelezés az Országos Levéltárban Kádár János „külön iktatott iratai” között található azoknak a dokumentumoknak a sorozatában, amelyeket a pártvezető a páncélszekrényében tárolt.

12 E dokumentumegyüttesről és a Kádár Jánoshoz írt levelekről részletesen: *Majtényi György*: Egy forint a krumpilis lángos. A Kádár-kor társadalma. Bp. 2018. 57–72.

13 MNL OL M-KS 288. f. 67. cs. 1. dosszié. Cs. Magdolna és Cs. Ilona úttörők, Köztársaság téri általános leányiskola tanulójának levelei Kádár Jánoshoz. (1957. május 26.)

14 MNL OL M-KS 288. f. 67. 1. dosszié. Kádár János levele. (1957. május 29.)

15 MNL OL M-KS 288. f. 67. 1. dosszié. (1957. május)

Doleschall Frigyes egészségügyi miniszter intézkedett a kérés teljesítéséről,¹⁶ s erről tájékoztatta Kádár Jánost is:

„H. László főhadnagy gyermeke részére 15 kg banánnak heti 1 kg-os részszállításokkal való beszerzése iránt a Külügyminisztérium útján intézkedtem. Erről a kérelmezőt egyidejűleg értesítettem.”¹⁷

A kérés teljesítését a pártvezető már ebben az esetben is az illetékes hivatalokra bízta. A főhadnagy a minisztériumtól kapott értesítést kérelme elbírálásáról; a döntést nem személyes kegyként jelenítették meg, még ha valójában az is volt.

Már e korai cselekedetek is jelzik, hogy Kádár János újfajta szerepet kívánt felépíteni magának a párt és az ország élén. A pártvezető – fentiekben is jellemzett – szerény(ebb)nek ható magatartása, viselkedése is hozzájárulhatott az erőszakkal restaurált államszocialista rendszer konszolidálódásához. A hatalom Kádár János idején (pontosabban: uralmának nagy részében) látszólag kevésbé kötődött a pártvezető személyéhez a hétköznapiakban, mint Rákosi Mátyás uralma alatt. A szocialista rendszer paternalizmusa újfajta arculatot öltött. Míg Rákosi Mátyás többnyire az egyének gyámolítójaként és jótevőjeként jelent meg a nyilvánosságban, addig Kádár János és rendszere mintha a társadalom egészéért vállalt volna felelősséget. Sok jel mutat azonban arra, hogy valójában nem a diktatórikus rendszer természete változott meg alapvetően a Kádár-korban a hatvanas évektől, hanem a hatalomgyakorlás jellege, stílusa.¹⁸ A politikatörténeti elemzések szerint a rendszer továbbra is – a korábbiakhoz hasonlóan – korlátozta az egyének és a csoportok szabadságát; mindeközben azonban arra hivatkozott, hogy ezt a társadalom érdekében, a szocialista rendszer működéséből, s nem egyszerűen a legfelsőbb vezető akaratából következően teszi. Hankiss Elemér egyik írásában a következőket hangsúlyozta:

„Míg az ötvenes évek despotizmusa csak megfélemlíteni és kényszeríteni tudta az embereket, a késő hatvanas évek felvilágosult és paternalista gyakorlata kísérletet tett arra – nem is sikertelenül –, hogy a személyes kapcsolatok, érzelmek, jóindulatok és lojalitások sűrű hálóját szője maga és a társadalom köré.”¹⁹

Ebben a rendszerben az egyéneknek nem egyszerűen egyetlen emberhez kellett lojálisnak lenniük, hanem az őt képviselő hivatalokhoz is, s lépten-nyomon alkalmazkodniuk kellett azok működéséhez. Amikor a hivatalok útvesztőiben próbáltak tájékozódni (saját érdekeiket keresve), valójában fel- és elismerték a Kádár János személye köré épülő rezsim működését, sőt talán maguk is építették s erősítették azt – azáltal, hogy a rendszer hivatalain keresztül érvényesítették az érdekeiket.

A Kádár-korban a pártvezető általában csak akkor intézkedett személyesen, vagy válaszoltak az ő nevében a megkeresésekre titkárai, ha a kérések közvetlenül

16 MNL OL M-KS 288. f. 67.cs. 1. dosszié. Kádár János feljegyzése. (1957. május 29.); Doleschall Frigyes levele. (1957. június 12.)

17 MNL OL M-KS 288. f. 67. cs. 1. dosszié. Doleschall Frigyes levele. (1957. június 12.)

18 Rainer M. János: Bevezetés a kádárizmusba. Bp. 2011.

19 Hankiss Elemér: Kelet-európai alternatívák. Bp. 1989. 208.

az ő személyéhez kötődtek, s személyes választ igényeltek, és nem valamely konkrét hivatali üggyhöz kapcsolódtak. Ez a fajta paternalizmus mindazonáltal fokozatosan alakult ki. Kádár János hatalmának első éveiben még gyakran fordultak a Kádár-titkársághoz olyan levelekkel is hétköznapi emberek, amelyek a szocializmus megreformálására tettek javaslatokat. V. Sándor sztálinvárosi tanár például azt javasolta az első titkárnak, hogy a Horthy-kor igazságosabb bérrendszeréhez térjen vissza, utalva Rákosi Mátyás hibáira:

„Csupán idézem; az az uralkodó maradt meg a nép ajkán »igazságos« jelzővel, akinek szintén országos problémái mellett arra is volt ideje, hogy álruhába öltözve járja az országot, és ne csak a *hivatalos* jelentésekből ismerje meg népe problémáit, hanem lássa azoknak a problémáknak azt az oldalát is, amit a trónról sosem lehet látni, mert az magas. Tudom, hogy Kádár Elvtárs nem király. Tudom, hogy nem a XV. században élünk, hanem a XX.-ban. Tudom, hogy ma a nép és a vezetők között megtévesztőleg sincs akkora távolság, mint Mátyás király idejében volt. De tudnék én beszélni olyan Mátyás királyról is, aki nem is olyan nagyon régen – szintén elég közel állt a néphez, mégis elszakadt attól.”²⁰

Majd – miután burkoltan azt érzékeltette, hogyha nem viselkedik másképp, a pártvezetőre is Rákosi sorsa várhat – így folytatta, amikor rátért mondandója lényegére, azaz hogy emeljék meg az értelmiségiek (köztük a tanárok) fizetését:

„(...) sokkal ésszerűbb lett volna, ha az annyiszor visszasírt kapitalista rendszertől átvettük volna a bérezési normákat (hadd legyen meg nekik is a kedvük). Kellene létesíteni végleges, kinevezett tanári állást, ami Horthyéknál jelentett havi 160-200 pengőt, meg kisegítő, helyettes óraadó, óraadó-helyettes, ami Horthyéknál jelentett havi 20-50 pengő jövedelmet. (...) Nem árt az, ha néha az ellenségétől tanul az ember.”²¹

Jellemző, hogy ekkor még Erdélyi Károly, Kádár titkára válaszolt a levélre, és személyes találkozót javasolt a tanárnak arra az esetre, amikor Budapesten jár, hogy a „gondolatait” megvitathassák.²² Az 1960-as évek elején azonban ez már nem fordulhatott volna elő. Ekkorra alakult ki ugyanis véglegesen a hivatali ügyintézés – fent ismertetett – korabeli rendje. A Központi Bizottság Irodája az első titkárnak címzett megkereséseket ekkor már rendre az illetékes párt-, állami és tanácsi hivatalokhoz továbbította válaszadásra.²³

Kádár Jánosnak rendszeresen címeztek szociális, nyugdíj-, lakásügyekkel kapcsolatos leveleket is. Ezeket a panaszokat a KB Iroda többnyire megküldte további intézkedésre a helyi hivataloknak, amelyek később tájékoztatták az ügy kivizsgálásáról, illetve az intézkedésekről az irodát. Erről általában, legalábbis az első megkeresések esetében tájékoztatták a kérelmezőt is, például így módon:

20 V. Sándor tanár levele, Sztálinváros Általános Gimnázium. MNL OL 288. f. 47. cs. 137. ő. e. (1958. február 12.)

21 Uo.

22 Erdélyi Károly levele V. Sándornak. MNL OL 288. f. 47. cs. 137. ő. e. (1958. március 26.)

23 MNL OL M-KS 288. f. 43. cs.

„Az MSZMP Központi Bizottsága Irodájához érkezett levelére válaszolva szíves tájékoztatásul közöljük, hogy beadványát a mezőügyi Tanács elnökének küldtük meg, kérve, vizsgálta meg az Ön körülményeit, és amennyiben indokolt, legyen a segítségére.”²⁴

Máskor a lakáskérőket irányították át az illetékes hivatalokhoz:

„Kádár János elvtárshoz címzett levelét megkaptuk. Az abban foglaltakra hivatkozással közöljük, hogy bármennyire megértjük helyzetét, lakásgondjának soron kívüli megoldásához segítséget adni nem tudunk. A lakásügyek intézése az érvényben lévő jogszabályok előírásai szerint a tanácsok hatáskörébe tartozik, tevékenységükbe nem avatkozhatunk be.”²⁵

Hosszabb ügyfolyamokat általában rövidebb válasszal zártak le, például így: „(s)zociális jellegű ügyei rendezését a helyi tanácsnál kell szorgalmaznia”.²⁶ Voltak olyan esetek is, amikor ezek a Kádár Jánoshoz intézett levelek mégiscsak kézzel fogható eredményt hoztak. Egy hétgyermekes egyedülálló anya például ahhoz kért segítséget, hogy nagyobb autót vásárolhasson.²⁷ A KB Iroda továbbította levelét a Merkúr Személygépkocsi Értékesítő Vállalatnak, és az igazgató válaszolt is az asszonynak, s a levelet megküldte az iroda részére is. Egy „Volga kombi” gépkocsi megvásárlását engedélyezte a gyermekeit egyedül nevelő nőnek, és felhívta a figyelmét az OTP-nél elérhető hitelekre is.²⁸

Az asszony ezekkel a sorokkal köszönte meg a segítséget Prechlik Lajosnak, a KB Iroda munkatársának, ami jelzi, hogy sokan akkor is személyes kegyként fogták föl a segítséget, ha azt nem közvetlenül Kádár Jánostól kapták:

„Köszönetünket ez a levél nem tudja érzékeltetni. Ezek után nem is nagyon értem, miért nem mer több gyermeket vállalni a házaspárok nagy része. Hiszen a társadalom minden segítséget megad azoknak, akik becsületesen dolgoznak és nevelik gyermekeiket. Természetesen nem dúskálunk anyagi javakban, de szerényen élünk, de boldogok vagyunk. Hála az olyan embereknek, mint Ön is.”²⁹

Jellemzően felvételi ügyek is landoltak az MSZMP KB Irodájánál, például 1985-ben az egyik megyei tanács elnöke fordult lánya egyetemi felvétele érdekében a pártiroda akkori vezetőjéhez (az ő személyén keresztül valójában Kádár János segítségét kérte, hiszen az iroda vezetője a különböző hivatali ügyekben gyakorlatilag az ő képviselőjeként járt el):

„Lányom felvételét kérte az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karára. 104 felvételi pontszáma meghaladta a felvételhez szükséges ponthatárt, mégis csak fellebbezési lehetőséget kapott. E helyzet nagyon megrendített mindnyájunkat, mert a lányom eddigi tanulmányi eredményei, közösségi munkája alapján jobb elbírálásra számítottunk. Ezért azzal a kéréssel

24 MNL OL 288. f. 43. cs. 318. d. (doboz) (1984. július 9.)

25 MNL OL 288. f. 43. cs. 588. d. (1987. szeptember 16.)

26 MNL OL 288. f. 43. cs. 318. d. (1987. január 6.)

27 MNL OL 288. f. 43. cs. 588. d. 51096/01. (1987. szeptember 16.)

28 MNL OL 288. f. 43. cs. 588. d. 51096/01. (1987. október 5.)

29 MNL OL 288. f. 43. cs. 588. d. 51096/01. (1987. október 26.)

fordulok Hozzád, hogy szíveskedjél lányom, V. Krisztina egyetemi fellebbezési kérelmét támogatni. Fellebbezésünket a művelődési miniszterhez benyújtottuk. További szíves tájékoztatásodra a fellebbezés másolatát mellékelem.”³⁰

A KB Iroda vezetője, Havasi Ferenc jogosnak minősítette a kérést, amelyet iktattak is. A beadványhoz csatolt, a művelődési miniszternek írt levelében – a fellebbezésben – a tanácselnök lánya így érvelt:

„Végül, de nem utolsó sorban hadd említsem meg, hogy édesapám a Komárom megyei Tanács elnöke, édesanyám nyugdíjas. Édesapám 1955 óta párttag, 25 éve közéleti munkaterületeken dolgozik. Munkájáért több kitüntetésben részesült. Megkapta a Munka Érdemrend ezüst és arany fokozatát...”³¹

A lányt végül fellebbezése nyomán felvették az egyetemre, és erről a minisztérium illetékese tájékoztatta a KB Iroda vezetőjét is.³² Az eset jelzi, hogy a Kádár-korban a mai szemmel protekciónak s így kifejezetten informálisnak számító kéréseket is sokszor hivatali, bürokratikus úton intézték a rendszer paternalista jellegéből következően, szem előtt tartva a különböző párt- és állami hivatalok közötti hierarchiát (a beadvány egy hivatalos fellebbezési lehetőséghez kapcsolódott, írója azonban a „felsőbbtség” beavatkozását kérte a felvételi eljárásba – eredményesen).

A bürokratikus ügyintézés olyannyira elterjedtté vált a korban, hogy a KB Iroda és az apparátus más testületei esetenként még a pártvezető személyét bíráló panaszos levelek kapcsán is betartották az ügyintézés hivatalos kereteit. Úgy tűnik, semmilyen következménye nem lett annak például, hogy Cs. Pál szentetornyai (orosházi) lakos azt az igazságtalanságot tette szóvá több alkalommal Kádár Jánosnak írt leveleiben, hogy a szocializmusban miképp lehet sokkal rosszabb az ő anyagi helyzete, mint a pártvezetőé, holott egyidősek, s ő (is) végigdolgozta az életét. 1984-ben például a következőképpen fogalmazott:

„Kedves Kádár elvtárs! Én már vagy 10 év óta írogatok, adják meg nekem a minimum nyugdíjat (...) Egyébként egyidősek vagyunk, én születtem 1912. február 7-én és Ön 1912. május 26. (!) Arra gondoljon mindig, 73 évet már nem érünk meg, lehet, hogy 73 napunk sincs! Ezért segítsen egy borzalmas igazságtalanság jóvátételében! Ön hogy élne meg Feleségével 700 Ft nyugdíjból?”³³

Az eset kivizsgálását kérve az ő panaszait is rendre továbbították az illetékes állami hatóságoknak, illetve a helyi tanácsnak. Az általános alapelv ugyanis az ügyintézésben az volt, hogy az apparátus a saját szabályait betartó hivatalként működik. S a hivataloknak a legkülönbözőbb területekre kiterjedő, a korábbinál összetettebb, sokszor szabályszerűnek ható működése feltehetően sokak szemében eltakarta azt a tényt, hogy a diktatórikus rendszer továbbra sem nyújtott lehetőséget az egyének és a csoportok számára a valódi érdekérvényesítésre. A hétköznapi embereknek valójában csak arra volt lehetőségük,

30 MNL OL 288. f. 43. cs. 414. d. 33686/01. (1985. július 22.)

31 Uo.

32 MNL OL 288. f. 43. cs. 414. d. 33686/01. (1985. szeptember 19.)

33 MNL OL M-KS 288. f. 43. cs. 137. d. 6979. (1984. augusztus 14.)

hogy a különböző hivatalok képviselőinek intézkedései s mások ellen panaszt tegyenek, arra a diktatúra uralmi viszonyai között viszont nem, hogy a rendszer működését is befolyásolhassák. Jellemzőes szervezete volt a Kádár-korszaknak a közvetve a Kádár Titkársághoz tartozó Iroda mellett a Központi Népi Ellenőrző Bizottság (KNEB), bár létének, működésének voltak előzményei a Rákosi-korban is.³⁴ A KNEB nem kötődött szorosan a pártvezető személyéhez, ám ugyancsak fontos szerepe volt az igazságosság látszatának a fenntartásában. Működése alapvetően a társadalmi feszültségek össznépi levezetését szolgálta. Mintegy az elégedetlenség szelepeként működött a rezsimben; itt végső soron bárki bárkit lényegében bármiért feljelenthetett. Iratai közt az egyéni kérelmek, panaszos levelek széles skáláját megtaláljuk. Jellemzően e panaszok is – a rendszer jellegéből következően – sokszor egyszerűen csak egyes személyekkel, magánemberekkel vagy a korabeli hivatalok képviselőivel szemben írt feljelentő levelek voltak.³⁵

A korabeli bürokrácia különböző szervezetei rendre iktatták azokat a meglepően érzelmes leveleket is, amelyeket egy nő különböző címekről Kádár Jánosnak és más magyar pártvezetőknek vagy például a Magyarországra látogató Fidel Castrónak küldött. Kádárnak például így írt: „Édes Tubicám Jöjj el hozzám szabadnapokon, nem fogod megbánni. Puszi”.³⁶ Máskor „édes apukámnak” szólította a pártvezetőt, akihez érezhetően vonzódott, és kézímunkákat is küldött neki. Az ő kéréseivel azonban még a korabeli bürokrácia sem tudott mit kezdeni; nem iktatták át azokat Kádár János Titkárságára személyes válasz reményében, de nem is volt olyan hivatal, amelynek illetékességből továbbítani lehetett volna őket. Ám ez esetben sem törték meg a hivatali ügymenet fegyelmét, és a levelek végül a Központi Bejelentő Iroda irattárában, más állampolgári „bejelentések”, „hivatalos ügyek” iratai között feküdtek el, mint amelyek „intézkedést” nem igényelnek. 1988-ban végül – feltehetően egy környezettanulmányt követően – a következőket állapították meg e „beadványok” szerzőjéről:

„Éveken keresztül, amíg budapesti lakos volt, a fogadóirodába is bejárt. Régi iktatott anyaga volt, amely selejteztve lett. Hosszú ideig ismeretlen helyen tartózkodott. Jelenleg elme-, szociális otthon lakója. Kádár és más vezető elvtársak részére leveleket, levelezőlapokat, és időnként a saját maga készített kézímunkákat küld be. A kézímunkákat az ajándékraktárba raktuk le.”³⁷

Bár az iroda ügyintézőjénél egyszer elszakadt a cérna, és rárótt a ceruzával az egyik iktatott levélre, hogy „K. Zsuzsanna – elmebeteg”, a leveleket továbbra

34 Az állami ellenőrzés 1956 előtti szerveinek elnevezése 1945–1956 között többször változott, a Legfőbb Állami Számvevőszék 1945 és 1949 között keletkezett iratai hiányosan (MNL OL XIX-A-3), a szocialista korszak állami ellenőrzési rendszerének megalapozását szolgáló, 1948-ban létrehozott Közérdekű Vizsgálatok Nyilvántartójának iratai töredékesen maradtak fenn (MNL OL XIX-A-29). A szervezet neve 1948-tól Állami Ellenőrzési Központra változott (MNL OL XIX-A-20), majd 1949-ben hozták létre az új állami ellenőrzési szervet az Állami Ellenőrző Központ (1954-1956: Állami Ellenőrzés Minisztériuma) (MNL OL XIX-A-30) elnevezéssel.

35 Majtényi i. m. 2018. 68–72.

36 MNL OL 288. f. 43. cs. 603. d. 52507/01/1. K. Zsuzsanna levele. (1988. szeptember 29.)

37 MNL OL 288. f. 43. cs. 603. d. 52507/01/1. (1988. február 18.)

is fegyelmezetten, a hivatali rendnek megfelelően (ekkor már újabb ügyintézés, azaz további környezettanulmány nélkül) iktatták és irattározták.

Következtetések

A hivatalok működésének a hatvanas években rögzült egy olyan általános rendje, amelyet a diktatúra „üzemszerű működésének” is nevezhetünk, és amely a hatalom korabeli képzetéhez kapcsolható. Ez a mindennapokban azt jelentette, hogy a hétköznapi emberek mindig a felettes szervekhez, „felfelé” fordultak panaszaikkal (visszautasítás, kudarc esetén pedig egyre „feljebb” és „feljebb”), azok pedig hivatalos úton továbbították „lefelé”, az illetékes hivatalokhoz a megkereséseket. E hivataloknak a panaszos ügyek kivizsgálásáról tájékoztatniuk kellett a legfelsőbb hatóságokat, sokszor éppen a pártközpontot (pontosabban a Központi Bizottság Irodáját). Ez a gyakorlatban egyfelől sok esetben a helyi hatóságok munkájának a valódi ellenőrzését jelentette (nem dobhatták volna egyszerűen félre a panaszos leveleket), másfelől pedig a paternalizmus új formájának a kibontakozását. Ez a fajta paternalizmus részben továbbra is a pártvezető személyéhez, részben viszont az ő legfelsőbb hatalmát is megtestesítő és végső soron az általa (pontosabban a pártállam legfelsőbb testületei által) ellenőrzött hivatalok létéhez kötődött.

A korabeli intézmények ugyan látszólag kiforrott hivatali rend szerint működtek, ám valójában nem függetlenedtek a helyi hatalmasságok és különösképp nem az első titkár személyétől. A pártállami hatóságok közötti hierarchia létezése ugyanakkor megjelent az egyes emberek tudatában, és tükröződött e hivatalok működésében is. Kérdéses volt azonban már a kortársak számára is, hogy valóban a jogszabályok irányítják-e a hatóságok működését, meddig terjed a jog hatálya, és végül hogy e szabályok mikor, mely szinten és hogyan – mely hatalmasság segítségével – léphetők át.

Fontos kiemelni, hogy ez a rendszer igencsak távolt állt a hivatalok demokratikus ellenőrzésének az eszméjétől; más elveken (mindenekelőtt a központi hatalom és az azt megtestesítő szervezetek autoritásán) alapult, és működése alapvetően a diktatúra legitimációját szolgálta. Amikor a hétköznapi emberek saját ügyeikben, saját érdekükben jártak el így, hol a hivatalok működésében látták megtestesülni az első titkár személyes hatalmát, hol pedig azon túl vélték azt fölfedezni. Jellemző, hogy a személyes panaszok (a Kádár Jánosnak címzettek is) nagyon sokszor a feljelentőlevelek stílusában íródtak, és a konkrét esetek kapcsán többnyire az illetékes hivatalok képviselőinek a személyes felelősségét firtatták az első titkár vagy más magasrangú párt- és állami vezetők előtt.

A hatalomról tehát újfajta paternalista képzet formálódott a kor társadalmában, ami a hétköznapiakban tompíthatta a társadalmat valójában megosztó alapvető ellentéteket. Általánosságban pedig megakadályozta, hogy a legtöbben elnyomók és elnyomottak vagy tettesek és áldozatok dichotómiájában éljék meg a politikai, társadalmi ellentéteket. Ehelyett egyes hétköznapi ügyek kapcsán

a helyi hatóságokkal szemben vívták mindennapos harcaikat, sokszor éppen a felsőbb hatalom (hatóságok) segítségét kérve. A valódi konfliktusok – például a hatalom képviselői és a hatalomnak kiszolgáltatottak közötti alapvető érdekelentétek – elvesztek a különböző hivatalok és vizsgálatok szinte átláthatatlanná szőtt hálójában. A diktatúra üzemszerű működése, a paternalizmus hétköznapi gyakorlata szétterítette a bürokrácia különböző szintjein a rendszer működtetőinek a felelősséget: azt a felelősséget és hatalmat, amely a hétköznapi emberek szemében a Rákosi-korban még szinte kizárólag a pártvezető személyéhez kötődött. A diktatúra üzemszerű hivatali működése az érdekérvényesítés legalább elméleti – mindenkor a pártállami rendszer létezéséhez kötődő – lehetőségét szinte valamennyi állampolgár számára biztosította. A kudarcok kapcsán pedig többnyire mindenki az első titkár közbelépését várta, mintha kizárólag az ő hatalma, személyes tekintélye és döntései működtették volna a rendszert.

Mindennek egyik magyarázata – a bürokrácia Kádár-kori kiépülésén és a pártvezető személyes magatartásán, szimbolikus cselekedetein túl – feltehetően a társadalmi csoportok szervezetlensége (atomizáltsága) lehet. Az államszocialista társadalmak valóban létező társadalma Stephen Kotkin szerint a nem civil társadalom (uncivil society) volt. A nomenklatúra volt az egyetlen formáció, amely valóban szervezett egységet alkotott (a nem szervezett csoportosulásokkal szemben).³⁸ A totalitárius rendszer története, ami a kollaboráció számtalan formáját teremtette meg, Magyarországon sem érthető meg csak a terror és az ellenállás fogalmain keresztül. A nem civil logika, azaz az autonómia és a szolidaritás hiánya – a partikuláris érdekérvényesítések gyakorlata – nemcsak a régi establishmentet hatotta át (és nem egyszerűen felülről hatolt lefelé), hanem a társadalom egészét jellemezte (szinte mindenkinek volt veszítenivalója). A „paternalista” politika végső soron sikeresnek bizonyult, hiszen a nyolcvanas évekig a rendszerrel szemben sem a szociális igazságtalanságok, sem más okok miatt sem robbantak ki tömeges tiltakozások a Kádár-kori Magyarországon. Ez általánosságban azt is jelzi, hogy a hétköznapi emberek – kizárólag egyénenként, sokszor a felsőbb, központi hatalom beavatkozását várva – a rendszer kereteit elfogadva küzdöttek saját partikuláris érdekeikért.³⁹ A sztálinvárosi tanár levelében leszögezte, hogy „Kádár elvtárs nem király”, azt azonban már nem állította, hogy nem is viselkedhet úgy, inkább csak azt, hogy az „igazságos Mátyáshoz” kellene hasonlítani. A kor társadalmában nemcsak ő, hanem sokan várták ezt az első titkártól, sőt többen hasonló szerepben is láthatták Kádár Jánost.

38 Stephen Kotkin (with a contribution by Jan T. Gross): *Uncivil Society. 1989 and the Implosion of the Communist Establishment*. New York. 2009.

39 Horváth Sándor: *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Bp. 2012. 242.

